

İLHAN BAŞGÖZ'ÜN HALK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARINA KATKISI

İlhan Başgöz's Contributions to the Study of Turkish Folk Literature

Prof. Dr. Mahir ŞAUL*

ÖZ

İlhan Başgöz'ün 1960'tan beri halk edebiyatının değişik alanlarında, özellikle halk hikâyesi konusunda yaptığı yayınlar edebiyatımıza önemli katkılar getirmiştir. Bu yazı Başgöz'ün Amerika Birleşik Devletlerinde yayınladığı araştırmaları esas alarak bu katkıların bir zaman dizimini sunar ve daha geniş halk araştırmaları çerçevesi içinde değerlendirmesini yapar.

Anahtar Kelimeler

İlhan Başgöz, Türk Halk Edebiyatı, âşık edebiyatı

ABSTRACT

With publications starting in the early 1960s İlhan Başgöz made significant contributions to the study of Turkish folk literature, especially in the field of the hikaye form. This article considers this oeuvre on the basis of the chronology of his writings that appeared in English and places them within the broader context of folklore studies.

Key Words

İlhan Başgöz, Turkish Folk Literature, folktale, minstrel literature

İlhan Başgöz 1961 yılında Amerika Birleşik Devletlerine geldikten sonra Türk folkloru üzerine İngilizce dilinde önemli yayınlar yaptı. O zamandan bu yana Türkiye ile ilişkisini de yakından sürdürdü, sık sık araştırma gezilerine ve yakınlarını görmeye geldi, Türkçe yayınlarını sürdürdü. 1979 yılında, sözgelimi, Âşık Ali İzzet Özkan'ın şiirlerini ve yaşamını kapsayan kalıcı bir kitap yayınladı.¹ Ancak İngilizce olarak Amerika'da yaptığı yayınlar üniversite çevresi içinde tasarlanmış çalışmalar olarak önem taşımakla kalmaz, Başgöz'ün en değerli akademik ürünlerini içerdikleri de söylenebilir. Bu araştırma ve yayınların kurumsal çevresi Indiana Üniversitesi'nin (Bloomington) Türk Dili ve Edebiyatı Profesörlüğü oldu. Başgöz, Amerika'da ilk bir kaç yılını California'da (önce Los Angeles sonra da Berkeley'de) geçirdikten sonra 1965'te Bloomington'a gelip yerleşti; bu görevde 1997 yılına kadar kaldı. Bu tarihten itibaren de üniversitenin kurucusu olduğu Türk Araştırmaları Programı ile ilişkisini Emeritus (emekli profesör) olarak sürdür-

rüyor. Bu görevde bulunduğu otuz küsur yıl içinde ve sonrasında yayımlanmış olduğu İngilizce eserlerin büyük bir bölümünü Başgöz son yirmi yıl içinde kendi emeği ile Türkçe'ye kazandırmıştır. Ancak bu yazıda bu İngilizce yayınları Amerika'daki yayın sırasına göre ele alıp folklor çalışmalarına yaptıkları katkıları belirtmeye çalışacağım.

Başgöz'ün folklor yazılarını ele almadan, Amerika'da yaptığı yayınların sadece bu konuyla sınırlanmadığını belirtmek gerekir. Başgöz Amerika Birleşik Devletlerine ilk olarak Ford Vakfının bir bursu ile cumhuriyet dönemi Türkiye eğitimi üzerine bir projeye katılmak maksadı ile geldi. Bu projenin niteliğini ve yurt dışına çıkabilmek için pasaport istediği zaman çektiği güçlükleri de Gönül Pultar'ın yayınladığı uzun söyleşide etraflıca anlattı.² Bu eğitim projesinden ortaya çıkan ürün eğitim fakültesinin dekanı Howard E. Wilson ile birlikte hazırlanmış bir kitap olarak yayına sunuldu.³ Uzun zaman bu kitap cumhuriyet dönemi eğitimi üzerine bilgi sahibi olmak

* Illinois Üniversitesi Öğretim Üyesi, msaul@illinois.edu

isteyenlerin Amerika'da ilk danıştığı kitap olmuştur. Bundan yıllar sonra Başgöz, Norman Furniss ile birlikte hazırladığı bir kitapta, bazıları 1983'te Bloomington'da düzenlenmiş bir konferansta sunulmuş olan Avrupa'daki Türk işçileri üzerine bir dizi denemeyi yayına sundu.⁴ Burada bu iki eseri sadece anmakla yetinip folklor yazılarına geçiyorum.

Başgöz'ün halk edebiyatı yayınlarının ilk ve devamlı konusu, halk edebiyatı araştırmalarına da en büyük katkısı, Kars-Erzurum-Ardahan-Sivas çevresinde canlı bir gelenek olarak bulup gözlemlendiği halk hikâyeciliği olmuştur. Bu konuda İngilizce ilk yayını 1952'de, henüz daha Türkiye'de iken, doktora çalışmasındaki bir metinden Wolfram Eberhard'ın alıp çevirdiği ve *Journal of American Folklore*'da çıkan bir yazıdır; konusu halk şairlerinin hayat hikâyelerinde rastlanan anlatı öğeleridir. 1960'lı yıllarda Amerika'ya geldikten sonra bunu halk hikâyelerinde düş motifi, İran Azerbaycan'ında hikâye anlatım geleneği ve Türk halk şiirinde aşk konularında yazılarına izledi.

Ancak aynı yıllarda halk hikâyeciliği araştırmalarının arasına büyük hacimli başka türlü bir eser girer. Kendi anlatımına göre, Amerika'ya gittiğinde Başgöz bir kutu dolusu bilmeceyi de beraberinde götürür. Bunlar Ankara'da Pertev Boratav'ın öğrencisi iken başlamış olduğu derleme çalışmalarının daha sonra öğretmen olduğu yıllarda çeşitli yerlerde devam ettirilmesi ile bir araya gelmişti. Bazılarını öğretmen arkadaşı Şükrü Elçin toplayıp kendisine vermişti. Los Angeles'e geldiğinde Başgöz, orada bulunan değerli Türkolog Andreas Tietze'yi Amerika'daki büyük bilmece araştırmacısı Archer Taylor ile birlikte kapsamlı bir Türk bilmeceleri külliyatı toplama hazırlığı için bulur. Bu çalışma yine California'da (ama Berkeley'de) bulunan Wolfram Eberhard'ın kendi eliyle Anadolu'da topladığı, bazıları da Boratav tarafından kendisine gönderilmiş bir bilmece dağarcığını İngilizce'ye çevirmeye

kalkışmasıyla başlamıştı. Eberhard'ın ortaya attığı işe şimdi Tietze devam ediyordu. Başgöz'ün elindeki bol miktarda yeni malzemeyi görünce onu da aralarına alırlar. Bir süre sonra Archer Taylor da projeden ayrılır. Sonunda 1060 sayfa uzunluğunda Türkçe söylenmiş bilmeceler üzerine yapılmış bu en hacimli külliyat 1973 yılında yazar olarak İlhan Başgöz ve Andreas Tietze'nin adlarıyla California'da basılır.⁵ Tietze bu arada yaptığı bazı başka yayınlarında diğer Türk dillerinde söylenen bilmeceleri ele aldığı halde, bu büyük kitap sadece Türkiye lehçelerinde veya Osmanlı İmparatorluğunun parçası olmuş komşu ülkelerde Türkiyedekine yakın lehçelerde söylenmiş ve derlenmiş bilmeceleri içerir. Kitap basılmış veya çeşitli araştırmacılar tarafından derlenip de müsvedde halinde kalmış bütün bilmeceleri bir araya getirmek amacındadır; beş bini esas metin yedi bini de varyant olmak üzere on iki binden fazla bilmece içerir.

İnsanı şaşırtan bu veri zenginliği dışında külliyatın önemli bir başka tarafı da bu çok sayıdaki metni tasnif ediş tarzıdır. Tasnif sistemiyle hem Türkçe ve uluslararası karşılaştırmalar için kullanılabilen bir kaynak eser niteliği taşır hem de bir örnek oluşturur. Kitaptaki bilmecelerin çoğu cevapları esas alınarak sıralanıp numaralanmıştır. Ancak bütün bilmeceleri bu şekilde sunmak mümkün olmadığı için Başgöz ve Tietze en baştan bilmece dağarcığını birkaç kümeye ayırır (bildiğimiz sıradan bilmeceler dışında cevaba göre sıralanamayacak olan gerçek bilgi bilmeceleri, kelimenin yazılışına dayanan bilmeceler, şaka bilmeceler gibi). Kitabın sonunda bütün bu bilmeceleri iki ayrı esasa göre yeniden sıralayan iki dizin sunarlar. Bunlardan biri bilmecenin Türkçe soru metninin son kelimesine göre bir sıralama yapar; bu dizin aynı veya benzer kafiye-biçem öğeleri taşıyan bilmece metinlerinin kolaylıkla bulunmasını sağlar. İkinci dizin dilden bağımsız olarak bilmece (soru) metninin bir benzetme düşüncesi içerip içermediğine ve

ne tür bir benzetme içerdiğine göre başka bir sıralama yapar (bu Archer Taylor'un tasarladığı bir dilden başka bir dile karşılaştırmaları kolaylaştıran bir sıralama sistemidir). Bütün bu özellikleriyle büyük önem taşıyan bu bilmece kitabının son yıllarda Türkiye'de peşpeşe iki baskısının yapılmış olması sevindiricidir (ancak bu basımlarında ikinci dizin bulunmaz).⁶

Bu kitabın hazırlanması sırasında Başgöz bilmece konusunda Avrupa'da bir başka yayına katkıda bulunur. 1964 yılında Pertev Naili Boratav tarihsel Türk edebiyatı üzerine çok ciltli büyük bir kaynak kitap tasarısı olan *Philologiae Turcicae Fundamenta*'nın ikinci cildi için Türk halk edebiyatının toplu bir tanımını yapan büyük çapta bir inceleme hazırlar. Bu incelemenin içindeki bilmece bölümünü İlhan Başgöz ile birlikte kaleme alır ve o bölüm ikisinin adı ile çıkar.⁷

Dönelim şimdi halk hikâyesi çalışmalarına.1960'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletlerinde halk edebiyatı araştırmaları birbirine zıt iki yönde geliyordu. Bir yanda anlatının özetlenebilecek olaylar silsilesi üzerinde odaklaşan konu dizimi araştırmaları vardı. Eski Rus formalistlerinden Vladimir Propp'un *Masalın Morfolojisi* adlı eseri uzun yıllardan sonra Batı Avrupa'da birden keşfedilmiş, önce 1958 yılında İngilizce'ye, arkasından da Fransızca'ya ve başka dillere çevrilip her tarafta büyük yankı uyandırmıştı. Bu eser Türkçe'ye adını "masal" diye çevirdiğimiz türün Rus katalogundaki yüz örneğinde temsil edilen entrika düzenlerine bakıyor, bunların dinleyicide masal oldukları duygusunu yaratan ana özelliğini araştırıyor, bu özelliği de anlatı kahramanının yaptığı bir dizi hareketin değişmez zincirlemesinde buluyordu. Bu kitabın etkisi altında birçok araştırmacı masala benzeyen veya benzemeyen bir çok türlerde değişik konu veya motif kümelerinin altında böyle sabit bir olaylar dokusu aramaya koyuldu. Bu tip araştırmalar edebî gelenekten esinlendiği için bu incelemeler de genellikle basılmış metinler üstünde

yürütülüyordu. Amerika'da halk edebiyatı araştırmalarının ikinci mecrası tam tersine alan araştırması yapan, sözlü anlatıları katılım tekniği ile gözlemleyen, kayıt makineleri ile derleyen araştırmacılar arasında revaç buldu. Bunlar sözlü anlatı ürününün belli bir anlatıcının zihninden ve dilinden gösteri anında nasıl ortaya çıktığını konu ediniyordu. Halk edebiyatında süreklilik gerçeğini anlatıcının yaratıcılık ve çevreye uyum eğilimi ile bir arada ele alıyor, belli bir dinleyici kalabalığı önündeki bir anlatımdan değişik bir kitle için yapılan başka bir anlatıma farklar olup olmadığını belirlemeye çalışıyor, dinleyicilerin anlatıcı üstünde ne ölçüde ve ne yollardan etkisi olduğunu araştırıyordu. Bu düşüncelerin kaynakları folklor disiplini içinde on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanır, ama o sıralarda hem yine doğu Avrupa'dan gelmiş bazı akımların dürtüsü hem de Amerikan üniversitelerinde etnografya ve toplumsal lengüistikte yer alan bazı gelişmelerin etkisiyle bu sorular birden halk araştırmaları içinde çok rağbet gören yeni araştırma konuları oldu. Propp'un açtığı yol o yıllarda antropolojide çok revaçta olan yapısalcılık akımını anıştırdığı için bu akımın kazandığı yaygınlıktan yararlanırken, halk edebiyatının icrası diyebileceğimiz ikinci yol gözlem tekniği ile çalışan alan folklorcularına özgü bir araştırma şekli olarak ün kazandı.

Başgöz 1960'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletlerindeki folklor araştırmalarının getirdiği yenilikleri özümserken bu her iki yoldan da etkilenmiş, ama katkılarının en büyük kısmını ve en önemlilerini özellikle ikinci yolda, halk hikâyesinin icrası diyebileceğimiz (ya da bazen canlı gösteri-performans diye anılan) alanda yapmıştır.

Hikâyenin konu dizimini ele alan ilk yazı bir makaleler derlemesi içeren kitapta yayımlandı.⁸ Bu incelemede Başgöz hikâye türünün genel olay örgüsünü altı tane entrika hareketi başlığı altında değerlendirir. Bunların birincisi, hikâye konusunu başlatan bir buhran veya ciddi yokluktur. Ya

kahraman anne ve babasını kaybeder, ya evli bir çiftin çocuğu olmaz, ya da büyük bir felaket aileyi başka diyarlara sürer. İkinci harekette yeni yetme çocuk âşık'a dönüşür (hem bir kızı seven hem de şair-müzişyen-anlatıcı anlamında). Bu dönüşüm bir rüya yoluyla olur. Üçüncü harekette âşık yola çıkıp sevgilisini arar. Dördüncü hareket bazen üçüncüyle içiçedir. Âşık sevgilisini bulmuşken veya ona ulaşmak üzereyken bir sürü engel çıkar, buluşma ayrılmaya döner veya ertelenir. Beşinci harekette bu engeller aşılır, âşık bütün yarışmaları kazanır, en zor sorulara cevap verir, zehirlerden kurtulur, düşmanlarını dost haline çevirir. Altıncı hareket hikâyenin sonudur; sevgililer gerdeğe girer, yeni bir aile oluşturur, refaha erişir. Bu konu yapısı temelde birçok hikâyenin olay örgüsünün altında yatar, ama Başgöz özellikle son harekette önemli bir ikilemin varlığına dikkati çeker. Âşıkların anlattığı birçok hikâyenin eski şekli mutlulukla değil acıklı bir şekilde, sevgililerin vuslata erişemeden ölümüyle biter. Hikâyenin kederli bitmesi eski Ortadoğu hikâye geleneklerine de uygun düşer, ancak Başgöz yirminci yüzyılda Doğu Anadolu'da birçok dinleyici topluluğunun mutlu sonları tercih ettiğini ve âşıklara bu yönde baskı yaptığını, dolayısıyla sözlü gelenekte de hikâyeyi böyle bitirmeye doğru bir gelişme olduğunu kaydeder. Sonunda Başgöz hikâyenin bu konu yapısının istekleri baskı altında tutan bir toplumsal çevrede delikanlılık çağının cinsel hayalleriyle babaya karşı başkaldırı dürtülerini yansıtan bir çerçeve olabileceği varsayımını ileri sürer.

Hikâyenin icrası mecrasında ilk ve önemli yazısını Başgöz ertesini yıl bir başka makaleler derlemesi içeren kitapta yayımladı.⁹ Philadelphia'daki Pennsylvania Üniversitesinin daha genç bir araştırmacı kuşağını temsil eden folklor merkezinde hazırlanan bu kitap yayımlandıktan sonra çok büyük ilgi gördü, icracı/gösterici akımın bir çeşit manifestosu haline geldi, yıllarca ders kitabı olarak okundu. Kitabın eleştiri/tanıtım yazılarını yazanlar Başgöz'ün

makalesinin üzerinde özel olarak durdular. Bu meşhur makale 1968'de ölen Âşık Müdami'nin 1967 yazında Ardahan'ın Posof ilçesinde aynı hikâyeyi iki gece üst üste değişik yerlerde anlatmasını ele alır. İlk gece Müdami hikâyeyi ilçenin merkezindeki âşıklar kahvesinde her zaman alışıktığı olduğu altmış beş kişilik bir çiftçi-esnaf-çırak dinleyici topluluğu önünde sunar. İkinci gece Başgöz aynı hikâyeyi Müdami'ye Öğretmenler Birliği binasında kaymakam, öğretmenler, idari zevat ve başka okumuşlardan oluşan daha küçük bir topluluk önünde anlatır. Makalenin temel konusu iki anlatı arasındaki farklar ve nedenleridir. İkinci gecede hikâye kırk beş dakikalık bir kısalmayla üç buçuk saate inmiştir. Ana konu örgüsü, kahramanları ve birçok üslup özelliği değişmediği halde Müdami'nin ara yorumları, bazı tekerlemelerin uzunluğu, birçok sözcük ve daha temel bir nokta, Müdami'nin hikâyenin kahramanı Öksüz Vezirle kendini özdeşleştirme derecesi çok başka olmuştur. Bunların çoğu Müdami'nin dinleyicilerde sezdiği ilgi, bilgi derecesi ve tahmin ettiği görüşlerine göre bilerek yaptığı değişikliklerdir, birkaçı da unutkanlık, raslantı gibi geliş güzel etkenlere bağlanabilecek ayrımlardır. Ayrıntıları ile verilen bu farklar dışında, Başgöz Müdami'den 1950'lerde dinlediği başka hikâyelere de atıfta bulunarak hikâyenin anlatı süreci içinde nasıl biçimini bulduğunu, Müdami'nin özgeçmişinin ve kişiliğinin hikâyeye nasıl damgasını vurduğunu, Türkiye'deki toplumsal gelişmelerin bu kişilik vasıtasıyla nasıl hikâyeye anlatımında ifadesini bulduğunu bir sürü yeni gözlem, karşılaştırma, çıkarsama ve izahla gözler önüne serer. Boratav'ın 1946'da çığır açan ve hâlâ büyük değerini koruyan *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*'nden sonra,¹⁰ Başgöz'ün bu makalesi hikâye araştırmalarına daha değişik sorunlar ve temalar getirerek yeni bir dönem başlatır. Bu makale de ne mutlu ki Başgöz'ün 1986'da yayımladığı bir kitabının içinde Türkçeye kazandırılmıştır.¹¹

İngilizce'de de bu makalenin Kemal Silay'ın himmeti ile on yıl kadar önce yayımlanan ve Başgöz'ün birçok yazılarını bir araya getiren bir kitaba alındığı belirtilim. Bu kitapta Başgöz'ün çoğu daha önce bilimsel dergi ve derleme kitaplarda yayınlanmış yirmi iki makalesi ile Müdami'nin Âşık Garip ve Şah Şanem hikâyesinin İngilizce çevirisini buluruz.¹² Bu yazılar Başgöz'ün Amerika'daki akademik yayınlarının genel bir rotasını çizer. Hikâyede tekerleme ve kalıplaşmış sözleri ele alan yazısı önemli bir gözlem içerir; âşıklar bu çeşit kısmen donmuş söz dizilerini sadece vezin gereklerini yerine getirip boşlukları kolayca doldurmak için kullanmaz (bu, eski edebiyatlar üzerine çalışan bazı araştırmacıların bir varsayımı idi), çünkü bu çeşit sözler hikâyelerde nesir bölümlerinde daha sık belirir. Ayrıca bu kalıplar tamamen de değişmez değildir; değişik âşıklar bunları az çok farklarla tekrar ederler, bazen de tekrarlararken anlamlarını büyük ölçüde değiştirirler. Anlatım sırasında âşığın hikâye konusundan sapan açıklama, hitap ve telmihleri (İngilizcede *digression* denen ara sözler) başka bir ünlü makalesinin konusudur. Dede Korkut Kitabı ve Koroğlu üstüne ayrı makaleler, Karagöz üstüne iki, atasözleri üstüne üç ayrı deneme ve folklorun daha başka konularında yazılar da bu kitapta topluca sunulur. Bunlar arasında Başgöz'ün yıllarca araştırdığı bir konu olan Türkiye'de özel adlar üstüne iki makalesini de anabiliriz. Bu araştırmanın altında temel sorun cumhuriyet rejimi ideolojisinin, İslamiyetten uzaklaşmanın ve kültür değişimi dileğinin çeşitli toplum kesimlerinde özel ad seçimini ne şekilde etkilediğidir.

Başgöz İngilizcede hikâye üzerine yayınlarını geçen yıl çıkmış çok güzel bir kitapla noktalandı, ama bu önemli esere geçmeden önce bir başka kitaptan daha söz etmek istiyorum. Başgöz 1998'de Bloomington'da Pertev Boratav ile birlikte kaleme alınmış İngilizce bir Nasreddin Hoca kitabı yayımladı (Boratav'ın vefatından sonra).¹³ Boratav'ın hayatının uzun bir

dönemini Nasreddin Hoca üzerine büyük bir kaynak eser yaratmaya adanmış pek çok kimse bilir. Bu eserin tasarısını Boratav 1975'te Boğaziçi Üniversitesi Halkbilimi Yıllığında yayımlanan bir makalesinde açıklamıştı. En eski yazmalardan başlayarak bulunabilen bütün Hoca fıkraları yazmanın tarihine göre sıralanacak, sonra taşbasma kitapçıklarda bulunan fıkralar, sonunda da yirminci yüzyılda basılı kitaplarda bulunan veya günümüzde incelemeler tarafından yazıya geçirilmiş veya çağdaş eserlere geçmiş fıkralar eklenecek; böylece Nasreddin Hoca fıkralarının tarihi ve bugünü kapsayan toplu bir külliyatı oluşacak. Bundan sonra Boratav bu fıkraların, Hoca'ya atfedilsin veya edilmesin, bütün dillerde bulunabilen değişkenlerini sıralamak, böylece ünlü Çek karşılaştırmacısı Albert Wesselski'nin 1911'de *Der Hodscha Nasreddin* kitabıyla başladığı işe devam etmek, Hoca fıkraları etrafında karşılaştırmacı folklor programına uygun bir katalog oluşturmak istiyordu. Her biri devasa denebilecek bu iki ayrı projeyi bitiremedi. Yalnız ölmeden önce yıllardan beri Türkiye'nin ve Avrupa'nın değişik kütüphanelerinde keşfettiği Hoca fıkraları içeren kırk kadar yazma eserde bulunan anlatılarla taşbaskısı ve basma kitaplardaki fıkraları da bir araya getirerek temel külliyatını oluşturmuştu. 1996'yı UNESCO'nun Nasreddin Hoca yılı ilan etmesi vesilesiyle bu külliyata Boratav'ın 1963 ile 1976 arasında Hoca üzerine yayınladığı altı tane önemli makalenin çevirileri de eklenerek Türkçe bir kitap oluşturuldu. Yalnız bu kitabın hazin bir hikâyesi var. Önce basımı üstlenen Yapı ve Kredi yayınları kitabı dağıtmayı reddetti; sebebi bir üst görevlisinin yazmalardan gelen fıkraları müstahcen bulması imiş. Kitabın böylece ortadan kaldırılması üzerine Ankara Edebiyatçılar Derneği yeni bir baskısını yapıp piyasaya sürdü. Daha yakınlarda da İstanbul'da Kırmızı Yayınları yeni bir baskı yaptı.¹⁴ Gelgelelim bu yayın Boratav'ın tasarladığı kitaba pek benzemez. Numaralanarak sıralanmış fik-

raların, özellikle yazma eserlerden gelenlerinin, kaynağını kestirmek kolay değildir; hem metinlerin başında verilen notlar çok kıt, kısa ve eksiktir, hem de kaynakça ile tam uyum halinde değildir. Bunlar açık olmayınca birçok okurun külliyatı gelişigüzel bir fıkra derlemesinden farksız görmesi şaşırtmaz insanı. Anlaşılması zor olan en eski metinler üzerine hiçbir açıklama yoktur. Öte yandan, kaynakça imla hataları ile doludur. Kitabın bir dizini, sözlüğü, fıkraların bir katalog düzenlemesi (ki Boratav'ın bunu yapıp yapmadığı belli değil) yoktur; kitabın değişik bölümlerini kolayca bulmak için bir içindekiler sayfası bile konmamıştır. Umarız bir gün bu metnin bu işlerden anlayan birinin eliyle ve Boratav'ın notlarından yararlanarak (eğer bulunabilirse) daha alimce bir baskısı yapılır.

Başgöz'ün Amerika'da yayınladığı Nasreddin Hoca kitabı, Boratav'ın aynı fıkra külliyatına dayanır, ama fıkraların hepsini içermez; aralarından seçilmiş dörtte bir kadarını çeviri olarak verir. Başgöz ilk başında Amerika'da halktan okuyucu için bir kitap hazırlama niyetiyle yola çıktığını yazar. Ama sonra Boratav'ın Nasreddin Hoca üzerine bilimsel makalelerinden en temel olan ikisini İngilizce'ye çevirtip ekleyerek amacını araştırmacılara yönelik bir kitap olarak değiştirir; Boratav'ın tasarladığı kitaba yakın değilse de, onu uzaktan andıran bir gölgesi böylece Amerika'da da gün yüzünü görür. Ancak bu kitapta bir yenilik vardır; Başgöz Nasreddin Hoca üzerine yetmiş beş sayfalık bir inceleme yazıp kitabın başına ekler.¹⁵ Bunu için Avrupa kütüphanelerinde Hoca hikâyeleri içeren bazı yazmaların da kopyalarını bulup getirebilmiştir. Bu incelemede Nasreddin Hoca fıkralarının yansıttığı çok değişik ve zamanla farklılaşan konular ve ilişkiler ele alınır. Bunların içinde en dikkate değer açıklamalar yazmalardan gelen eski fıkraların köy cinsel kültürü ile ilişkisini ele alanlardır. Bu yorumlar Nasreddin Hoca araştırmalarına yeni ve önemli bir katkıdır kanısındayım.

Başgöz'ün Amerika'da basılan son kitabı hikâye araştırmalarının sonuç noktası, aynı zamanda da doruğu sayılabilir.¹⁶ Kitap âşıkların hikâye şeklinde verilen biyografilerini, hikâyelerin konu yapısını, icra/gösteri konularını ayrı bölümler olarak ele alır. Son bir bölüm doğu Anadolu'daki dinleyici topluluklarının hikâye geleneğinin gelişip devam etmesine katkısını araştırır; onun içinde bir ara bölüm daha önce ihmal edilmiş bir konu olan kadın dinleyiciler üzerinde durur (bir âşığın 1982 mülakatından kadınların hüzünlü biten hikâyeleri tercih ettiğini öğreniyoruz). Kitabın sonunda layiha olarak verilen uzunca bir bölüm de elli hikâyenin--hemen hemen eldeki bütün Türkçe halk hikâyesi varlığına eşit bir sayı--bir-birer buçuk sayfalık konu özetlerini sıralar.

Kitabın birinci bölümünde Başgöz hikâye formunun doğu Anadolu'da tarihsel gelişmesini inceleyen bir deneme sunar, bunun içinde de Türkçeden başka dil konuşup aynı köylerde veya komşu olarak yaşayan topluluklarla sözlü edebiyat alanında alışverişlerin nasıl bir katkısı olduğunu irdeler. İkinci bölümde ise 1945 yılında Boratav'ın kendisi ile bir başka öğrencisini alıp Kars'ta bir derleme gezisine götürüşünü, orada bir kahvehanede ilk defa Müdami'yle karşılaşılıp bir hikâyesini dinlemesini, o gece üçünün bu hikâyeyi bir kaç saat çalakalem not alarak kâğıda geçirmelerini, bu yolla halk edebiyatı alan araştırmalarına atılışını anlatır. Hikâye Âşık Garip ve Şah Şanem hikâyesidir ve o geceki icrası sırasında üçünün tuttuğu notların karşılaştırılmasıyla ortaya çıkmış metni bu bölümün içinde okuyucuya sunulur; 1998'de Sılay'ın yayınladığı kitapta İngilizce çevirisi verilen hikâye metni ile aynıdır. 1950'lerin başlarında ilk Grundig marka manyetik bandlı kayıt makinaları piyasaya çıkar, Başgöz kısa süre sonra biriktirdiği para ile böyle bir makine alır, iş biraz kolaylaşır; ama artık ne Boratav'ın Ankara'da halk edebiyatı kürsüsü kalmıştır ne de Başgöz'ün asistanlığı. Bu bölü-

mün hem hikâye sanatı hem de Türkiye’de halk edebiyatı araştırmalarının tarihçesi bakımlarından ne kadar ilginç olduğunu uzun uzadıya açıklamaya gerek yoktur tahmin ediyorum.

İlhan Başgöz hâlâ aramızda, yazmaya, yayınlamaya, konuşmalar yapmaya devam ediyor, zaman zaman ders de veriyor. Ümid ederim bunu daha uzun zaman sürdürür. Bazılarımız için tabii bunların yanısıra işin özel bir yönü var. Önce yıllarca Bloomington’da Türkçe programını yönetmesini ve Indiana Üniversitesinde 1978 ile 1996 arasında Türkiye hükümetinin de desteğiyle yayımladığı dizide ortaya çıkan kitapları anmak gerekiyor. Bunlardan başka bir de Türkiye’den gelen öğrencilere yemek davetleri, rahmetli Bedia Hanımın idaresinde tel helva çekmeler, açık havada kuzu çevirmeler filan var. Yazılar kalır, bu anlar uçar gider, ama burada o günlerin hiç olmazsa böylece bir küçük hatırasını düşmüş oluyorum.

NOTLAR

1 İlhan Başgöz, Âşık Ali İzzet Özkan. Yaşamı, Sanatı, Şiirleri (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1979).

2 Gönül Pultar ve Serpil Aygün Cengiz, Kardeşliğe Bin Selâm. İlhan Başgöz ile Söyleşi, sayfa 147-155 (İstanbul: Tetragon, 2003).

3 İlhan Başgöz ve Harold E. Wilson, Educational Problems in Turkey 1920-1940 [Türkiye’de Eğitim Sorunları 1920-1940] (Bloomington: Indiana University Publications, Uralic Altaic Series, 1968). Türkçesi: Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk (Ankara: Dost Yayınları, 1968). Genişletilmiş bir baskısı, İlhan Başgöz, Türkiye’nin Eğitim Çıkması ve Atatürk: Sorunlar, Çözüm Aramaları, Uygulamalar (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995) olarak çıktı.

4 İlhan Başgöz ve Norman Furniss, eds. Turkish Workers in Europe: an Interdisciplinary Study [Avrupa’da Türk İşçileri: Disiplinlerarası bir Araştırma] (Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1985).

5 İlhan Başgöz ve Andrea Tietze, Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles (Berkeley: University of California Publications, Folklore Studies: 22, 1973).

6 İlhan Başgöz ve Andrea Tietze, Türk Halkının Bilmeceleri (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999).

7 Pertev N. Boratav ve İlhan Başgöz, “Les devinettes” [Bilmeceler], *Philologiae Turcicae Fun-*

damenta cilt 2 içinde, yayımlayan Jean Deny et al., 77-89 (Wiesbaden: Steiner, 1964). Boratav bu cilt için Fransızca olarak kaleme aldığı bu geniş halk edebiyatı incelemesini daha sonra akıcı bir Türkçe ile yeniden yazmış ve —kaynak notlarını koymadan—ayrı bir kitap olarak yayınlamıştır: Pertev Naili Boratav, Türk Halk Edebiyatı (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 100 Soruda Dizisi, 1969).

8 İlhan Başgöz, “The Structure of Turkish Romances,” *Folklore Today* içinde, yayımlayan Linda Degh, Henry Glassie ve Felix J. Oinas, 12-23 (Bloomington: Indiana University Press, 1975).

9 İlhan Başgöz, “The Tale Singer and His Audience: an Experiment to Determine the Effect of Different Audiences on a Hikâye Performance,” *Folklore: Performance and Communication* içinde, yayımlayan Dan Ben-Amos ve Kenneth Goldstein, 142-202 (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1976).

10 Pertev Naili Boratav, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1946). Bu kitabın az bilinen, çevirisi Wolfram Eberhard tarafından yapılmış Almanca bir baskısı da vardır: Türkische Volkerzählungen und die Erzählerkunst, 2 cilt (Taipei: The Chinese Association for Folklore [Asian Folklore and Folklife Monographs, volume 73], 1975).

11 İlhan Başgöz, “Hikâye Anlatan Aşık ve Dinleyicisi: Değişik Dinleyici Kitlelerinin Hikâye Anlatımına Etkisini İnceleyen Bir Deneme”, *Folklor Yazıları* içinde, 49-64 (İstanbul: Adam Yayınları, 1986).

12 İlhan Başgöz, *Turkish Folklore and Oral Literature: Selected Essays of İlhan Başgöz*, yayımlayan Kemal Sılay (Bloomington: Indiana University Turkish Studies Series, 19, 1998).

13 İlhan Başgöz ve Pertev Naili Boratav, I, Hoca Nasreddin, Never Shall I Die: A Thematic Analysis of Hoca Stories. Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1998. Fransızcası: Moi, Hoca Nasreddin, jamais je ne mourrai: une analyse thématique des contes de Hoca. Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 2001.

14 Pertev Naili Boratav, Nasreddin Hoca. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006.

15 İlhan Başgöz, “A Thematic Analysis of Hoca Stories in Historical Perspective.” I, Hoca Nasreddin, Never Shall I Die: A Thematic Analysis of Hoca Stories içinde, 1-81.

16 İlhan Başgöz, *Hikâye: Turkish Folk Romance as Performance Art* (Bloomington: Special Publications of the Folklore Institute No. 7, 2008).